

EL JARDI DE C'WOR / Gi-24-4-85

DE COM ES REGAVEN ELS HORTS DE PALMERES D'ELX

Gaspar Jaén i Urban*

*Per a Víctor que, de 'xequico',
regava l'hort amb son compare.*

L'aigua arribava a l'hort de Motxo des del partididor d'Abet. En ocasions, com que aquest partididor treia poca aigua, posàvem també el partididor de Nijassa (quan no el tenien regant l'hort del Cebo, ja que per aquell temps, a don Jerónimo –un advocat que no exercia, espanyolista, dels antics senyorets d'Elx– li havia donat per regar sovint el seu hort per mor d'un plet que mantenia amb l'ajuntament i, com deia el pare, sempre estava donant la llanda). Alguna vegada, quan els regadors municipals preniën vacances, fins i tot podíem posar el partididor de Candalix. I aleshores sí que venia una bona talla per la caixa d'Abet que omplia tot d'una les séquies de l'hort. El pare solia regar els bancals, on, com a tots els horts d'Elx, hi havia hagut plantats mangraners, però nosaltres, una vegada havien desaparegut d'allí els conreus associats a la palmera, i només hi quedaven unes quantes oliveres esparses, algun ginjoler escàs i algun mangraner secallós que no donava fruit, no solíem fer-ho; preferíem girar l'aigua només quan era imprescindible i tenir-la escampada per les séquies, profundes de tant escurar-les, que s'omplien a vessar, xopant el peu de les palmeres i l'herbam dels marges.

Aquella aigua, més o menys abundant, mesaina escassa, relativament barata i força dolenta, era l'aigua immemorial que baixava pel riu Vinalopó, la rambla per antonomàsia a Elx, el riu d'arena dels musulmans, una riera de règim torrencial que s'omplia amb les avingudes provocades per les fortes tempestes, i per on, habitualment, baixava només un prim fil d'aigua. Era una aigua que arribava a Elx molt salinitzada, si més no, segons els documents escrits, des de l'edat mitjana, però a partir dels anys setanta del segle xx, a

l'elevada salinitat se li afegiren tota mena de residus químics industrials i urbans (olis, detergents, pols de marbre, clavegueres) que abocaven al riu, sense depurar, els pobles de la conca.

Aquests abocaments podien fer de sobte d'un intens color blau turquesa (o blanc, o negre) el cabal de l'aigua que entrava a l'hort. I els residus deixaven sistemàticament en la superfície de l'aigua que anava embassant-se en les séquies unes taques iridiscents, unes línies ondulades de colors bellíssims, un rastre de brutícia que formava corbes capricioses i matemàtiques, lleugerament mòbils. I quan acabàvem de regar, després de set o deu dies, i l'aigua s'endinsava en la terra, la salabor, l'oli i els residus orgànics i químics quedaven al fons de les séquies, tot formant, on més havia dormit l'aigua, una crosta apegalosa i humida que podria les plantes i no deixava germinar les sements i per on els gossos de

la casa buscaven restes de quemenjar o animals morts vinguts amb l'aigua. Només la grama, fincant els dits i els ulls resistents entre aquell suc, borrarava a l'estiu, ufanosa, indiferent al verí, i calia arrancar-la sovint escurant les séquies;

era tan silvestre la grama que, amagada sota terra, havia resistit fins i tot els herbicides, l'ús dels quals s'havia generalitzat a Elx i que el pare, com tots els hortolans (i els jardiniers municipals que els substituïren), acostumava a tirar per a assecar la brossa, encara que nosaltres no els vam voler gastar mai, els herbicides, car ho mataven tot, excepte la grama, que, amagada sota terra, s'hi resistia i colonitzava el lloc que deixaven les espècies vegetals més dèbils que havien sucumbit a l'enverinament químic.

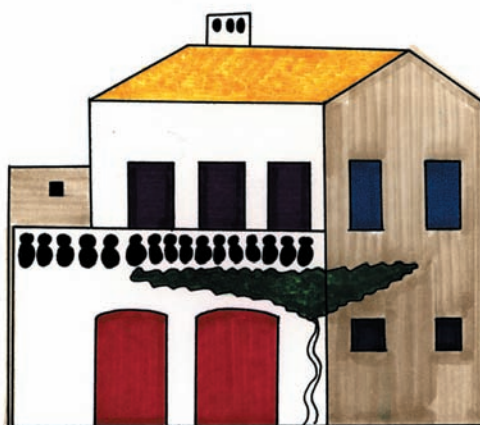
Malgrat la brutor de l'aigua, el brossam dels bancals i les palmeres, malalties des de feia dècades de *cotxinilla*, sequera i abandó, agraïen aquells regs d'aigua salada. I a l'estiu, si el fred i la malaltia no les havia fet patir massa, les palmeres mostraven bledanes el

EL DIARI DE FREDILLES · 1
Gj / 23 · 3 · 85

plomall de les palmes retallades en el color del cel al capvespre. I a l'hivern, quan la tardor havia estat plujosa, l'agret d'abundants floretes grogues, les bledes grandioses, les malves violeta, els melvins lila, els colls de colom blancs i negres, els llissons, menja de conills, que els humans posàvem en les amanides de ceba, les esparregueres, amb espàrrecs sucosos que menjàvem rostits o en truita, la segaïssa generosa, alguna mata de fenoll... el variadíssim herbam dels horts encatifava els bancals de talls verds i tendres que esclataven de flors de colors diversos només insinuar-se la primavera. Aquesta imatge paradís-aca només podia donar-se, és clar, amb la brossa bona, car la brossa dolenta s'havia d'arrancar tot d'una: soses, saionares, junça, salamandrons, panissola... obsessionaven el pare, que als seus vuitanta anys complits, encara les arrancava, apenes borrar, d'un tironet o d'una fecetada perquè no empestassen tot el camp amb la siment.

No sempre, però, havia tingut l'aigua una salinitat tan elevada. Els arqueòlegs suposaven, amb bon criteri, que en temps dels romans el cabal d'aigua viva del Vinalopó hauria estat continuat i d'una qualitat acceptablement

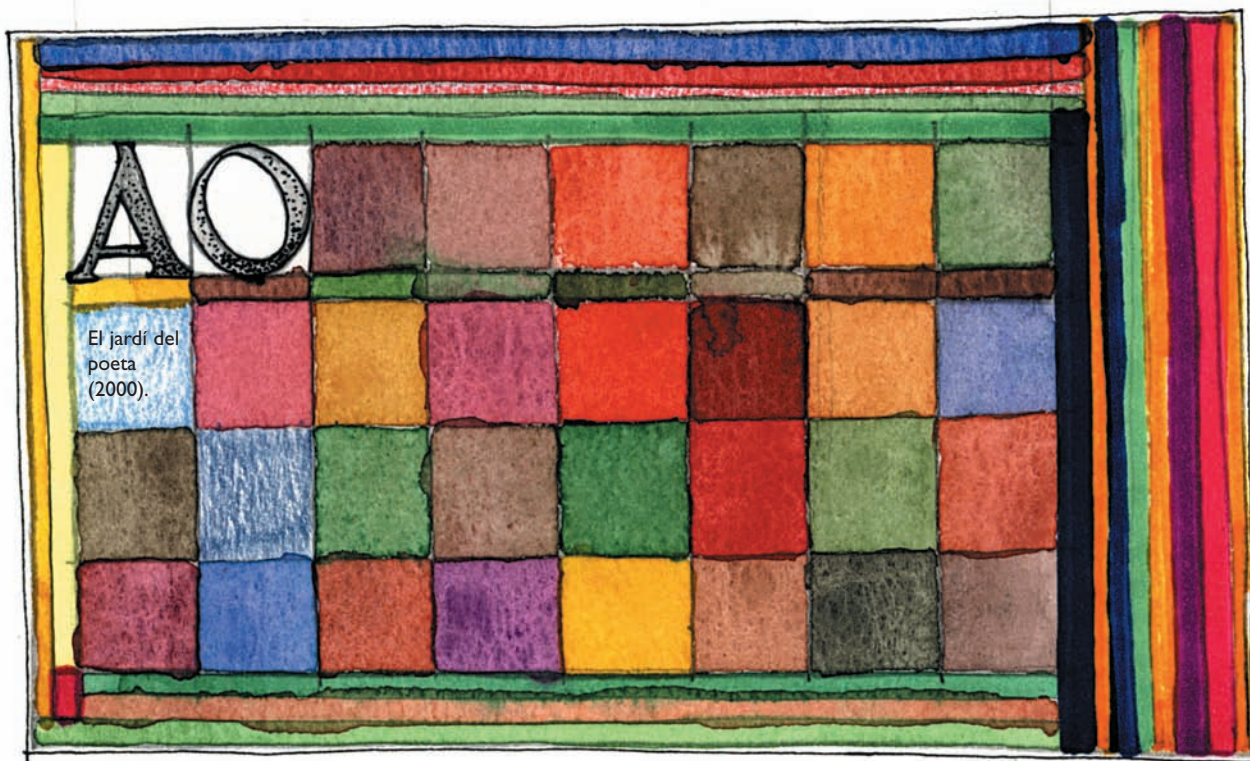

LA CASA DE L'ORT
Gj / 5-5-85

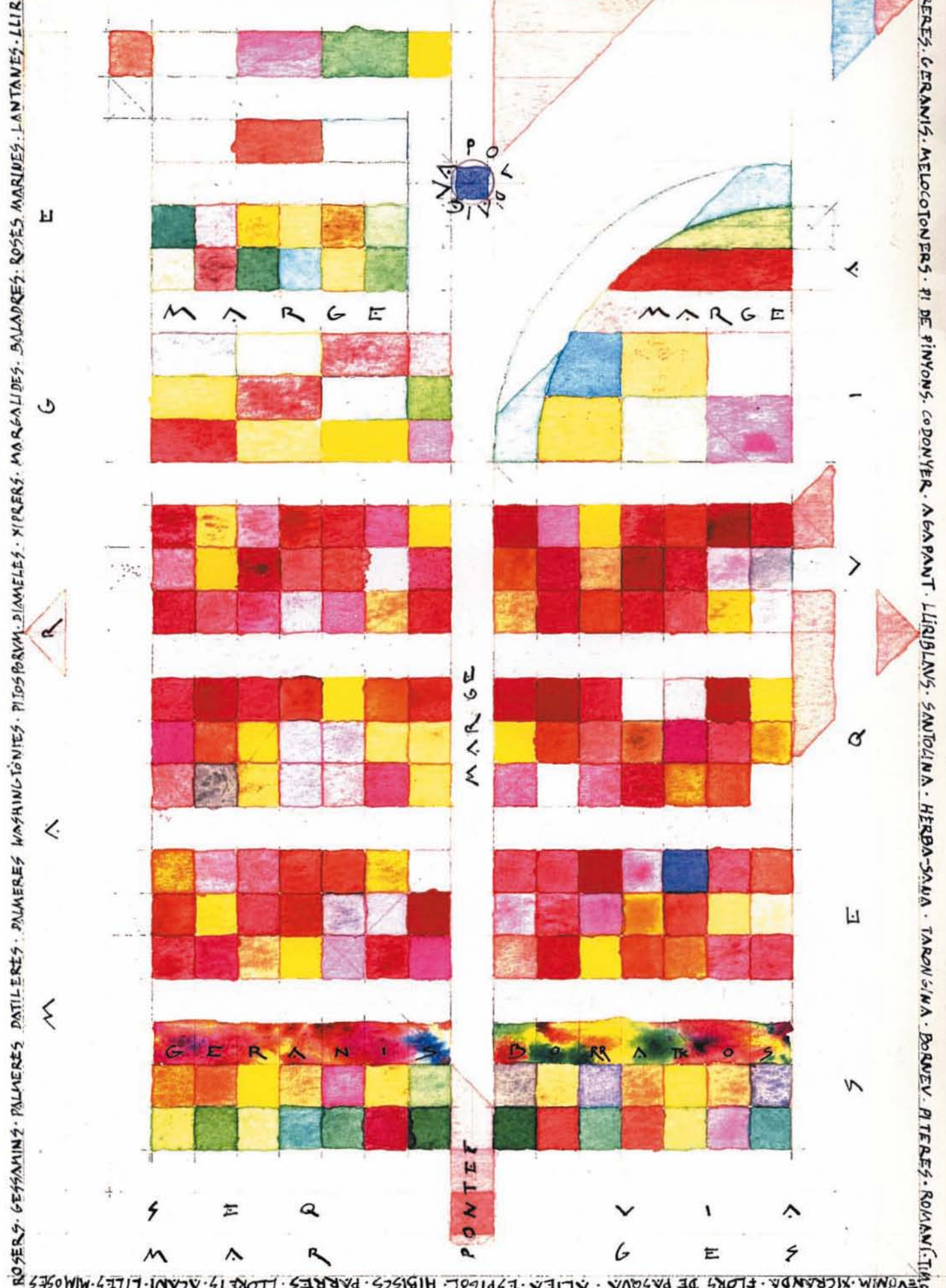
bona per a poder fer l'extensa centuriació d'Illice, centrada per la important colònia Júlia. Tampoc, és clar, havia estat tan enverinada l'aigua, puix que encara en la nostra infantesa, la mare i la iaia ens banyaven en la séquia principal de l'hort, darrere de la casa, sobre un pedrot gran i pla que salvava un petit desnivell i on l'aigua, accelerada pel pendent i

l'estretor del pas, corria en passar i cantava. Més endavant, quan van fer la tanca d'obra de l'hort, entubaren aquell tros de séquia i destruïren el pendís dels nostres banys infantils. Vam plantar al mateix lloc un arbre del paradís (*ulivo do paradiso*, li diuen a Portugal) en record d'aquella infantesa, feliç i lluminosa, mil vegades revisitada, on no hem sabut tornar mai sense un intens regust d'enyor i de mancaça.

El cas és que l'aigua, senzilla, doble o triple, eixia del partididor d'Abet de la séquia Major del pantà. Aquell partididor, que abans es trobava en la perifèria del poble antic, a l'aire lliure, com tots els altres partidors, i on es podia accedir per a desfer els embossos, amb els successius (i funestos) eixamplaments de la població havia quedat embotit en la planta baixa d'un dels vulgars i miserables edificis de pisos del carrer de

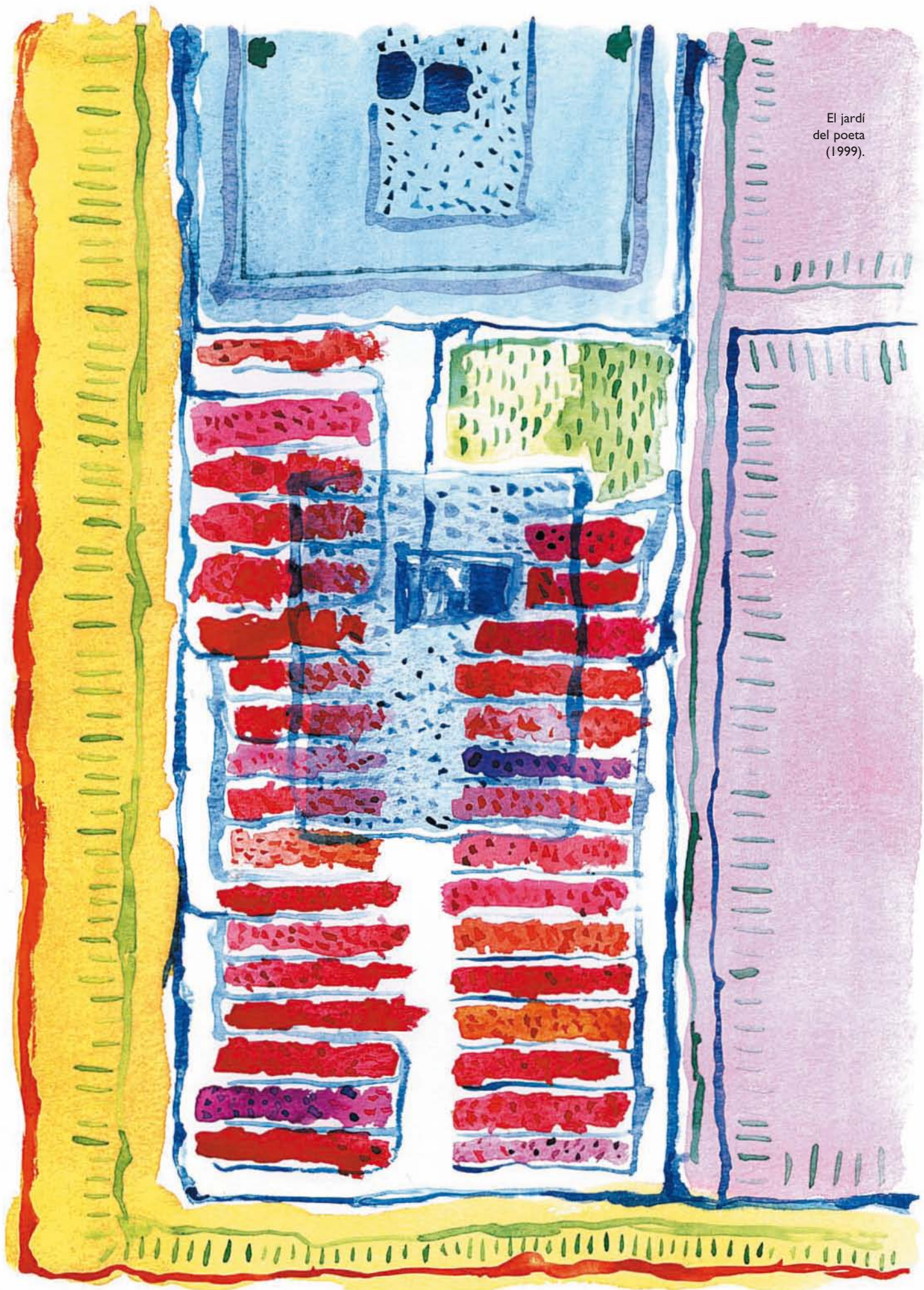

POMERES. ASSYTZENES. ANEMONES. FRESILLES. NARCISOS. JACINTS. BIGNONIES. IRIS. LLIMONERS. TERONGERS.

RECORD DEL MEV JARDÍ. PER A GLORIA GASPAR JAÉN. 20-11-1994

El jardí
del poeta
(1999).

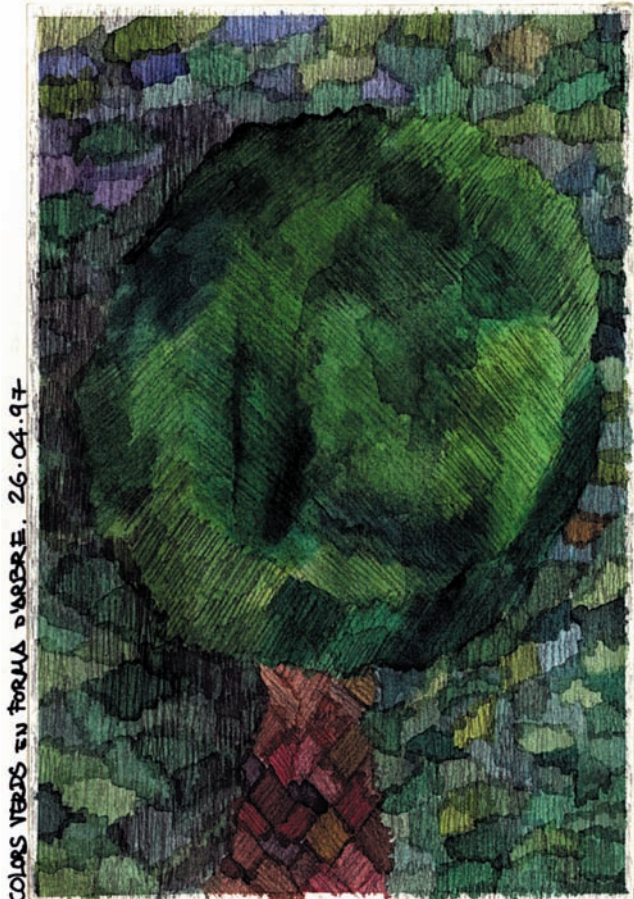
l'Infante Don Juan Manuel. Alçant una trapa de ferro, en el petit local de planta baixa on quedà instal·lada l'antiquíssima i decaiguda Troneta de partir l'aigua, el posador obria i tancava el modern partididor d'Abet.

Fins a l'hort de Motxo, tot el trajecte de la caixa era ja subterrani, entubat, i anava per les voravies dels carrers a excepció del tros que travessava l'hort del Sol pel migdia. Les diferents parades estaven amagades sota trapes de ferro i només a dues d'elles es podia encara veure l'aigua i en l'escorrim que deixaven per les séquies veïnes podien abeurar els pardalets. Primer venia la parada de l'hort de Sant Plàcido, vora la casa dels pares. Després la de l'hort Que no té portes, enfront de l'hort del Cura, on Tónico ens deixava anar l'aigua dolça per a regar el jardí. Després venia la parada de l'hort de les Almàsseres, que els xicons dels instituts pròxims i de l'immediat col·legi dels Salesians, bandarres i desqueferats, giraven de tant en tant de manera que l'aigua s'escapava als altres horts veïns entre la satisfacció, la gatzara i l'alegria que els donava la malifeta. Després venia la parada de l'hort de la Rogeta, on també solien llevar el portó perquè s'escapàs l'aigua i que també calia vigilar cada matí i cada vespre. Després, tancada amb un cadenat, la parada de la carretera de la Baia, per on es regava l'hort del tio Salvador, on el pare, quan començà a treballar la palma pel seu compte, havia tingut el magatzem. I ja, travessant l'hort de les Pereres, on van fer un col·legi, la conducció arribava enfront de l'institut de l'Assumpció, on es trobava la parada de l'hort de la Coronel·la i on, de tant en tant, deixàvem el portó una miqueta alçat perquè, quan l'ajuntament regava aquest hort (tots els horts dels voltants eren ja de l'ajuntament que, àvid i pèrfid, se'ls havia anat apropiant de diverses maneres) l'escorrim que s'escapava pel dessota banyàs una mica les séquies de l'hort de Motxo.

Quan l'aigua arribava al nostre hort, si venia una bona talla, es dividia en tres ramals i els cabets de l'aigua se n'anaven buscant les séquies que envoltaven els dotze bancals que formaven l'hort, fins que li pegaven la volta i es tornaven a juntar. La majoria dels bancals eren rectangulars, alguns trapezoidals i dos d'ells triangulars. Els altres cinc quadres, dels disset que tenia l'hort, tots ells envoltats de tires de palmeres, simples, dobles o triples, eren ocupats, l'un per la casa, la replaçà i el pou de beure; un altre pel jardí vell, que centrava un segon pou amb aigua per a regar i que vigilaven dos llorets i un pi centenari; un altre pel jardí nou que establí el pare per plantar els rosers i sota el qual hi havia un pou de grandíssima cabuda on antigament venien a abeurar ramats de tot el terme; un altre era l'entrada dels camions que venien a emportar-se la palma blanca, i tenia una olivera enmig; i al darrer, on hi havia hagut

galliners, conilleres, una quadra i el comú, que havien anat enrunant-se, s'alçava el magatzem que construïren els pares devers l'any cinquanta-sis per al seu negoci de colliters de palma blanca per al Diumenge de Rams.

Dels tres ramals d'entrada d'aigua, el principal anava de ponent a llevant i girava després cap a migdia tot fent una pronunciada corba. Donava la volta a l'hort resseguint el camí vell de Santa Pola, que formava el límit nord i est de la finca. I quan plovia, l'aigua del camí anava a parar a la séquia principal, aprofitant-se també per al reg. El segon ramal anava de nord a sud i,

fent ziga-zaga, rodejava la casa i la replaçà, el jardí vell i el jardí nou (on les parades havien d'estar ben fetes i segellades amb terra perquè l'aigua salada no es filtràs i assecàs les plantes d'ornament i els arbres fruiters) fins arribar a l'última séquia en direcció est-oest, a migdia, que tancava l'hort. Quan feren l'Hospital General en el bancal dels salesians, al sud, aquesta séquia final quedà encaixonada, fonda, i allí anava acumulant-se l'aigua si el regó era generós. Pero quan allò era encara camp, abans d'alterar d'una forma tan tremenda la vessant natural del terreny, si l'aigua de regó o de tempesta era tanta que l'hort no se la podia beure,

Hivern a l'hort
de Motxo
(1999).

seguia cap avall i regava les terres situades al sud. El tercer ramal de l'entrada estava més alt que els altres dos i feia com de vessador de seguretats, ja que només xuclava aigua si venia una bona talla. Amb tot, per aquí el cabal era sempre prim i escàs, alegre i rialler, com un xiquet content; temps arrere havia nodrit un canyar esponerós i dens, però després de construir l'institut i l'hospital, que modificaren tant els voltants, la mare s'entestà a arrancar les restes que quedaven amb la feceta, fins que, insistent, ho va aconseguir. Aquest tercer braç s'unia aviat al segon, una mica abans d'arribar a la séquia fonda del migdia.

Totes les séquies anaven juntant-se unes amb altres, seguint la lleugera inclinació del terreny, de sud a nord i de ponent a llevant, ara cap aquí, ara cap allà, com un serpentí que envoltava els bancals i regava les files de palmeres. I tots els camins de l'aigua desembocaven finalment en

la séquia fonda del sud, on s'acumulaven aigua, llimacs, plàstics i residus. En el trajecte hi havia almèdies amb portons de ciment, fustes que es posaven o es llevaven, petits salts fets amb pedres o rajoles per detindre o per alentir el corrent, per formar petits embassaments, per desviar-lo o per tallar-lo. Com en aquell hort no havien entrat mai les màquines d'urbanitzar, en restaven pilonets de pedra arenisca dels portons antics, murets centenaris, un munt de petites obres hidràuliques originàries de la plantació de l'hort en el segle XVII o XVIII que sorprenien l'observador atent amb la seua vivesa i antiguitat, ruïnosa i verdadera.

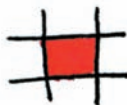
I un infinit nombre d'insectes vivien en aquell petit paradís que nodria l'aigua del Vinalopó. Formigues, escarabats, panderoles, caragols, sargantanes, centpeus, marranets; avespes, abelles i llobets dels migdies d'estiu; cuques de llum i dragons en la nit. Les merles i els apaputs cridaven al pas de l'aigua i es menjaven els cuquets que

El plantat d'hortenans 7-4-85

EL MARTÍ MOU / GJ. 24.3.85

sortien del cau. I hi bevien els gats i els gossos de la casa. I els ocells del versos de l'*Elegia de la vida de la Mare de Déu*, qui

[...]
 en el corral tenia
 verderols, cagarneres,
 gafarrons, paixarells,
 xaus, merles, ogarils.
 I els pardals de teulada
 volaven pel carrer,
 li menjaven molletes
 de pa en la mà, en la falda.
 Els flarets feien nyiu
 en els canterets vells.
 Forns de llobet. Els reis
 feien cauets de fang.
 [...]

EL RAMELL DE FREIXIUS · 2
 GJ / 23.3.85

Quan regàvem l'hort, els mussols i les òlibes saludaven amb els seus xiscles els capvespres que, lluminosos, es reflectien en l'aigua de les séquies. També hi havia hagut serps i eriçons, però havien desaparegut amb la urbanització dels voltants i amb la matança a què els havien sotmès els homes i els automòbils.

I així, tres o quatre vegades l'any regàvem aquell hort de palmeres anomenat de Motxo, situat en l'antic partit rural d'Horts i Molins, com ho havien fet el pare, l'avi, el pare de l'avi i el pare del pare de l'avi...

Clar, que açò passava fa molt de temps, quan encara romania incòlume la ruïna antiga d'algun dels antics horts de palmeres d'Elx, quan encara recordàvem hiverns, estius i primaveres plens de vida i de color. Aleshores, Víctor era petit encara i gaudia pescant en les séquies a vessar per on corria l'aigua, llimacs (dits també perlucs) que en el seu joc esdevenien gambes, peixos, crancs o petxinetes. Les tabales esdevenien vaixells carregats de forment o d'arena que anaven del port de Budapest al d'Istanbul. I els formigons eren mariners que s'aturaven a conversar amb els caragols desqueferats de la riba que feien de pescadors. Intentàvem aleshores que en aquella viva infantesa hi hagués quelcom del millor de la nostra pròpia infantesa, quan érem xiquets i el pare regava l'hort de Motxo mentre la mare escalfava el *putxero* en el fogaril de fora, sota el cobert per on s'enramava el gran sambac. Intentàvem que es mantingués viu quelcom de la divina infantesa dels homes, com una edat daurada perduda per sempre en el món dels records, tancada per sempre en el món infinit dels papers i de les paraules.

*Arquitecte, Universitat d'Alacant